

Ismet SMAILOVIĆ

PUTEVI KA STANDARDIZACIJI BOSANSKOG JEZIKA*

Za ovaj sastanak meni nije ponuden ni jedan referat, ali sam veoma zahvalan i zadovoljan što sam pozvan da pratim njegov rad i da prema svojim mogućnostima koliko-toliko doprinesem njegovu uspjehu. Uz poziv ponuden mi je uvid u nekoliko referata sa željom da dam svoje prijedloge, mišljenja i napomene o svemu što spada u rad ovoga sastanka. Moje izlaganje neće biti opširno, jer ću nastojati da kažem ukratko samo ono što će po mome mišljenju biti korisno za uspješan završetak teškog i važnog posla kojeg smo se prihvatili.

Kad je bosanski jezik i zvanično dobio takvo svoje ime, kad je dobio i svoju školsku gramatiku, pa i svoj Pravopis, u kojem, doduše, pored dobrih strana treba nešto mijenjati i popravljati, normalno je očekivati da taj jezik dobije što prije i svoj standard. A ko je najviše pozvan i obavezan da to učini nego Institut za jezik u Sarajevu sa svojim najboljim suradnicima. Takav posao niti je lahko, niti je brzo moguće dobro uraditi, pogotovu ako taj jezik treba da egzistira kao nacionalno nehomogen standardni jezik. Zato je potrebno najprije sagledati puteve koji vode prema standardizaciji, pa je dobro što je s tim ciljem i sazvan ovaj sastanak. Jedan od takvih puteva je i sagledavanje jezika beletristike, odnosno jezika pisaca u pojedinim stoljećima. Taj put treba obavezno prijeći, ali treba imati na umu da je umjetnička književnost samo jedna od komponenata o kojima se vodi računa kad je riječ o standardnom jeziku, jer se beletristika služi i drugim nestandardnim jezičkim sredstvima. Zato mislim da pri odabiru pisaca treba biti dobro pažljiv, jer nekad i manje poznati pisac može biti korisniji za utvrđivanje bosanskog standardnog jezika nego onaj koji je svojim stilom napravio literarna remek djela. Za ovo mišljenje navest ću samo jedan primjer.

Pogledajmo jezik u književnim djelima Meše Selimovića i Hasana Kikića. Ta su dva pisca iste nacionalnosti, približno istih godina, oba su prosvjetni radnici, Kikić učitelj a Selimović profesor gimnazije, rođeni su i živjeli u sjeveroistočnoj Bosni, u istom tuzlanskom okrugu, Kikić u Gradačcu a Selimović u Tuzli, i oba su svoja djela pisali ijekavskim narječjem. Očekivali bismo prema tome da će i jezik njihovih

---

* Autor je ovaj rad pročitao na naučnom skupu "Jezik u BiH", održanom 26. i 27. septembra 2003. u Sarajevu.

književnih djela biti isti, ili s malim razlikama. Međutim, u jeziku njihovih književnih djela postoje velike razlike, osobito u leksici.

U svome najznačajnijem književnom djelu romanu *Derviš i smrt* Selimović od postojećeg i svima dobro poznatog jezičkog materijala, koji dobro poznaju i bosanski i srpski i hrvatski i crnogorski čitaoci, pravi takav književnoumjetnički stil koji predstavlja literarno čudo. U romanu *Derviš i smrt* vrlo malo ima riječi koje srpska i hrvatska leksikografija nije registrirala, malo ima i tzv. turcizma, ali je svaka riječ na svome najboljem mjestu, pa se stil cijeloga romana osjeća i doživljava kao nedostižna literarna umjetnost.

Nasuprot tome Kikić je sasvim drugačiji i po stilu i po jeziku. Po stilu i načinu izražavanja on je daleko od Meše Selimovića, ali je po bogatstvu leksike ispred. Svima poznata leksička građa njemu nije dovoljna pa je najčešće nalazi u narodnom govoru svoga zavičaja, ili je ponekad i sam uspješno stvara. On je u svoja djela unio 118 imenica, 27 pridjeva, 204 glagola i 10 priloga, ukupno 359 riječi koje se ne nalaze u 11 najboljih, najpoznatijih i najopsežnijih rječnika srpskohrvatske leksikografije. Nisu to ni turcizmi ni arabizmi ni argotizmi ni slangovi, već riječi pravog bosanskog jezika. Kako je to velik prilog leksičkom bogatstvu bosanskoga jezika! O takvom jeziku, kad govori o Kikićevu romanu *Bukve*, Melko Erak kaže: "Koliko se pak naša književnost ovim Kikićevim djelom obogaćuje čisto s jezične strane, to se teško može ocijeniti. Ova knjiga formalno predstavlja pravo jezično blago, čisto, sočno i skoro nepoznato. Bogatstvo i čistoća Kikićevog rječnika u ovoj knjizi djeluje kao ponovno otkrovenje našega jezika i to ne samo u lijepoj književnosti, već uopće filološki govoreći." (Melko Erak u časopisu *Putokaz*, br. 6, 1938).

Pošto standardizacije bosanskog jezika nema bez dobrog pravopisa i pravopisnog rječnika, to ću u vezi s tim reći ovo: prije svega pada mi u oči i neshvatljivo mi je zašto u sadržaju referata i tema na ovom sastanku nema ni jednog izlaganja koje bi svojim naslovom najavljivalo da će se njegov sadržaj odnositi na pravopis i pravopisni rječnik bosanskoga jezika. Možda u nekim izlaganjima ima i o tome riječi, ali takva izlaganja ja nisam dobio u ruke. No, bez obzira na to, evo mojih misli o tome.

Postojeći Pravopis bosanskoga jezika s Pravopisnim rječnikom, što ga je 1995. g. napisao Senahid Halilović, treba što prije popravljati. Toga je, mislim, danas svjestan i sâm njegov autor, jer ga je pisao u vrlo teškim i nenormalnim ratnim uvjetima. Ja ovdje neću govoriti o svim pojedinostima u Halilovićevu Pravopisu i Pravopisnom rječniku, jer bi me to daleko odvelo, već ću samo dati neke prijedloge i ukazati na najvažnije greške i propuste o kojima treba voditi računa prilikom popravljavanja Pravopisnog rječnika.

1. Treba izbaciti sve one riječi koje s pravopisnog gledišta nisu zanimljive, a njih ima vrlo mnogo.
2. Prisvojne pridjeve od imenica sa svršetkom na *-ica* normirati s nastavkom *-ičin*, a ne *-icin*, kao što stoji u svim normativnim gramatikama srpskog i hrvatskog jezika, u novosadskom Pravopisu, pa i u bosanskom jeziku (tip *matice: matičin*).

3. Dobro provjeriti značenja arapskih i turskih riječi, jer tu ima grubih grešaka, a toga, bar u Pravopisnom rječniku bosanskoga jezika, ne bi smjelo biti. Navodim samo nekoliko primjera iz Halilovićeve Pravopisnog rječnika: *gusul* i *gasul* nisu sinonimi, *gusulhana* i *gasulhana*. *Gusul* je u muslimana vjerom propisano kupanje žive osobe poslije spolnog akta, polucije ili menstruacije, a *gasul* je kupanje mrtve osobe pred sahranu. *Gasulhana* je prostorija u kojoj se kupaju mrtvaci pred sahranu, a *gusulhana* ne postoji ni kao pojam, ni kao riječ, jer se *gusul* može obaviti i u moru i u rijeci i u banji i na njivi. Hodža nije imam, već muslimanski svećenik, vjeroučitelj ili profesor u medresi, a *imam* može biti svatko ko zna predvoditi skupnu molitvu, pa makar bio zanatlija, zemljoradnik ili ministar. Riječi *halifat* i *hilafet* ne mogu ići naporedo, jer je pravilno samo *hilafet*. *Nefs* nije *duša* već i *strast*, *požuda*, *čovjek*, *osoba*, *suština* i *apetit*, a u bosanskome jeziku upotrebljava se uglavnom i najčešće sa značenjem *strast*, *požuda*, a nikada kao *duša*. *Dekika* je samo minuta ili mjera za ugao, a ne i finoća.
4. Kod etnika treba biti oprezan, jer je normativno samo ono kako stanovnici nekog mjesta sami sebe zovu. Ako je etnik od *Brčko – Brčak*, onda kakav je etnik od mjesta koje se zove *Brka*? Etnik od *Brka* je *Pobrklija*. Zato uz etnik *Gradačanin* treba staviti i *Gradanin*, a uz *Gradačanka* i *Gradanka*, jer stanovnici Gradačca, osobito stariji, zovu svoj Gradačac *Grad*, a sebe *Gradani*. Isto tako ženski etnik od *Dubrovnik* nije *Dubrovčanka*, već samo *Dubrovkinja*.
5. *Grad Srebrenik*, između Tuzle i Brčkog, mještani ne zovu *Srebrenik*, već *Srebrnik*, kao što stoji i u historijskim dokumentima, a etnici nisu *Srebrenčanin* i *Srebrenčanka*, već *Srebrničanin* i *Srebrničanka*. Pogrešan naziv *Srebrenik* dali su oni koji nisu iz tog kraja, pa su na željezničkoj stanici stavili natpis *Srebrenik*, a prema tom natpisu svi oni koji nisu iz tog kraja misle da se to mjesto tako i zove.
6. Ekavske oblike riječi *mezimac*, *mezimica* i *Srem* ne treba u bosanskom jeziku dublirati s ijekavskim oblicima *mjezimac*, *mjezimica* i *Srijem*, jer je bosanski standardni jezik ijekavski.
7. Također ne treba praviti dublete u riječima *udovac – hudovac* i *udovica – hudovica*, jer tu glasu *h* po etimologiji nije mjesto.
8. Ako u Pravopisnom rječniku ima riječ *dalaj-lama*, zašto nema riječi *papa*, tim prije što je ona češća u upotrebi nego *dalaj-lama*, a i pravopisno je zanimljiva zbog velikog ili malog početnog slova.
9. Ako u nazivu države *Ujedinjeni Arapski Emirati* treba svaku riječ napisati velikim početnim slovom, zašto u nazivu *Ujedinjena arapska republika* samo prvu riječ treba napisati velikim početnim slovom?
10. U t. 69. pravopisnih pravila opširno je navedeno kad treba prvi član imena organizacija, ustanova, savjeta, saveza itd. pisati velikim početnim slovom.

Zašto se prema tome nije postupilo u nazivu *ulema-medžlis* kad je to, kako Škaljić objašnjava, “glavni islamski vjerski organ jedne pokrajine ili republike”? Zato naziv toga organa treba pisati velikim početnim slovom.

11. Riječ *lakom* ne smije u sebi imati glas *h* (*lahkom*), jer tom glasu po etimologiji nije tu mjesto. Riječ *lakom* nastala je od participa prezenta pasivnog staroga glagola *alkati*, što znači *biti gladan*.

12. I na kraju, dobar Pravopisni rječnik treba da bude i akcentuiran.

Dugo bi me odvelo ako bih ukazivao na sve ono što treba popravljati, pa ću samo reći da naročitu pažnju treba obratiti na riječi: *džamoglan*, *Džonlagić*, *greb/grob*, *grebar/grobar*, *ajvar/hajvar*, *hastal*, *akl*, *ćatkija*, *mahfile*, *mahrama/marama*, *mahramica/maramica*, *mahuna/mohuna*, *mehabet*, *muhabet*, *Mekanac*, *naluna/nanula*, *ostrvo*, *pilić*, *mačić*, *zehra*, *Zekerijah*, *Zijah*, *Rizah*, *safun/sapun*, *sahat/sat*, *Skopljanac*, *srebrn* i *sudžuka*.

Normiranje riječi s glasom *h*, s njegovim zamjenama i ispuštanjima, od posebne je važnosti za standardizaciju bosanskoga jezika. To je u svoje vrijeme bilo od velike važnosti i za srpski i za hrvatski i za srpskohrvatski jezik, pa je Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, u okviru programa svoga rada tome posvetio posebnu pažnju.

Posao oko toga bio je povjeren meni, sa zadatkom da analiziram sudbinu glasa *h* u savremenom srpskohrvatskom jeziku. Taj težak posao ja sam uradio u svojoj opširnoj studiji s naslovom: *Glas h i njegove zamjene u savremenom srpskohrvatskom standardnom jeziku*, a koja je objavljena u Radovima Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, broj IV, 1981. g. U toj studiji ja sam proanalizirao sve pravopise i pravopisne rječnike od Ljudevita Gaja i Vuka Karadžića pa do Novosadskog pravopisa, ukazao na sve njihove dobre i loše strane i dao prijedloge za moguća poboljšanja. A da je mogućih poboljšanja trebalo, pokazuje, između ostalog, i činjenica da u vrlo opširnom Pravopisnom rječniku Novosadskog pravopisa nije normirano preko dvije hiljade riječi, koje u sebi imaju, ili treba da imaju glas *h*. I još nešto: moja analiza u spomenutoj studiji pokazala je da su se pravopisne norme u odnosu na glas *h* u Novosadskom pravopisu previše udaljile od pravopisne tradicije i svih ranijih pravopisnih normi, počev od Vuka Karadžića pa do posljednjih izdanja Belićeva i Boranićeva Pravopisa. Kronološki gledajući, glas *h* je bio mnogo stabilniji u ranijim pravopisnim normama, a posebno kod Vuka Karadžića i u prvim izdanjima Belićeva i Boranićeva Pravopisa, nego što je u Novosadskom pravopisu. Nije potrebno da za to sada navodim mnogobrojne primjere, ali je važno da o tome kažem i ovoliko kao putokaz i upozorenje onima koji budu radili Pravopis bosanskog jezika i Pravopisni rječnik, jer je glas *h* u bosanskom jeziku, a osobito u jeziku Bošnjaka, dosta stabilan, a negdje i nepotreban, pošto mu po etimologiji nije tu mjesto, kao npr. u riječima: *sahat*, *hambar*, *hudovica*, *hastar* i dr.

I na kraju još i ovo: pri utvrđivanju normi bosanskoga jezika mislim da je pogrešno polaziti od tvrdnje da se norma mora usklađivati s jezičnom praksom. To je pogrešno zbog toga jer se u jezičnoj praksi čuje mnogo štošta što ne bi smjelo biti u bosanskom

standardnom jeziku, npr. *bašta, travnjak, opšti, opština, uopšte, prenebregavati, vaspitanje, ubijediti, ubijeden, pasulj, Srem, hudovica, sahat, hambar, gostiona, oženiti djevojku, zehra, safun, hastal* itd. Za normu i standard bosanskoga jezika mora na prvom mjestu biti naučna osnova, pa makar se to nekima i ne sviđalo, jer se standardni jezik mora u mnogo čemu razlikovati od jezika čaršije, mahale i jezika neobrazovanih, pa čak i nekih obrazovanih ljudi. Ja sam se zaprepastio od čuda kad sam u zagrebačkom časopisu za povijest i kulturu Bošnjaka u Hrvatskoj *Bošnjačka pismohrana*, broj 9-12 2002. g., kome su urednici i korektori sve sami obrazovani Bošnjaci, našao u tumačenju bosanskih riječi ovakva objašnjenja: da je *akšam* – noć, da je *basma* – štof, da je *bozadžija* – prodavač sokova, da je *đulsija* – ruža, da je *hadis* – izvod iz Kur'ana, da je *haman* – prenoćište, da je *Jasin* – molitva za mrtve, da je *jemek* – jelo od mesa, da je *klanjanje* – popodnevna molitva, da je *mahala* – ulica, da je *nafila* – noćna molitva i da je *sećija* – dugačka stolica. Dalji komentar ovome nije potreban.

Poslije naučnog postulata mislim da u normiranju bosanskog jezika treba uzeti u obzir pisanu jezičnu tradiciju i bošnjačkog i srpskog i hrvatskog i jevrejskog naroda u Bosni i Hercegovini i odmah usto jezik odabranih pisaca iz 19. i 20. stoljeća. Ostali izvori mogu biti korisni, ali ne bi trebalo da budu primarni.

Ja znam da je ovaj posao težak i dugotrajan i odgovoran, ali ga moramo raditi zajednički, jer ako ga ne uradimo na vrijeme i kako treba, od bosanskoga jezika ostat će samo njegovo ime, a sve ostalo što ga čini lijepim, osebjunim i specifičnim izgubit će se u poplavi svega onoga što bosanskom standardnom jeziku ne pripada.